

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1941–1945 рр.
У СПОГАДАХ ВЕТЕРАНІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
(спогади записано к.і.н. Вишневським В.Є., публікуються скорочено)

Полковник Ратушний Гаврило Олексійович

Я народився 1921 року в с. Боровиці Чигиринського району в сім'ї селянина. Нас було дев'ятеро дітей. Одинадцятирічним хлопчиком переніс голодомор 30-х, від якого померли мій батько Олексій Олексійович, брат Олександр і сестра Оксана. Під час війни загинули два старші брати Михайло і Євдоким – обидва під Харковом. У той час Михайло був комісаром полку. Вже після війни я дізнався багато про мужність та відвагу старшого брата.

У 1938 році після відбору військкоматом я був направлений до Саратовського прикордонного училища. Фінська війна примусила закінчити його достроково. У 40-му був направлений до Білоруського прикордонного округу на посаду помічника з бойової підготовки начальника 1-ї прикордонної застави 88-го прикордонного загону за Білостоком. Там само був розгорнутий штаб Білоруського прикордонного округу. Напередодні війни, десь 6-7 квітня 41-го року, ми отримали телеграму про можливі провокації на кордоні з боку Німеччини. Але потім нам повідомили, що це тренування для перевірки боєздатності. Минав час. 21 червня прикордонники загону, і я в тому числі, готувалися до спортивних змагань. Нічого не віщувало початку війни, як потім з'ясується, найкровопролитнішої в історії людства. Уже потім, у перші дні від початку цього жахливого лиха, я згадав слова одного нашого розвідника, який перебирався з боку німецького кордону. А було це так. Наприкінці березня 1941 року вартовий моєї прикордонної застави затримав невідомого, який назвавши пароль, терміново вимагав доповіді про нього в штаб округу. Тоді я тимчасово виконував обов'язки начальника застави і тому особисто за командою доповів своєму начальству. Одразу отримав наказ нагодувати затриманого, поки за ним не прийде машина. Цей невідомий був дуже стомлений, нічого не розповідав. Видно було, що має якусь дуже важливу державну таємницю. Я, у свою чергу, нічого не запитував, бо в той час, перед початком війни, з будь-якими порушниками вести навіть невинні розмови категорично заборонялося і розцінювалося як злочин. Уже згодом, коли почалася війна, я зрозумів про насправді величезний злочин із боку тодішнього керівництва, яке очолював Сталін, – ігнорування розвідданих. Мине час – потім з'ясується, у що обійшлася для Радянського Союзу ця недовіра. Мільйони марних жертв кадрової армії в перші дні війни. А поки що правду про можливий напад із боку Німеччини, яку передавали перебіжчики, продовжували розцінювати як провокацію. А той, хто слухає цю провокацію, є самим провокатором, за це можна було позбутися не лише погонів, а й життя.

Ну, гаразд, повернімося до 41-го. Випивши чаю, перебіжчик кинув, прощаючись: «Літо цього року, лейтенанте, буде дуже спекотним, так що до

нього треба добре готуватися». Сказав – і все, а ці його слова вже потім, коли почнеться війна, стануть пророчими і зрозумілими.

Проводжаючи через пару годин нашого гостя до машини, яка вже прибула за ним, я чомусь повірив його словам, відчував, що літо буде дійсно гаряче. Значить, на нас, прикордонників, чекає робота. Зростала впевненість, що бойових дій з боку німців, які вже окупували Польщу, ніяк не уникнути.

Непомітно минув березень, за ним квітень. Ніщо не віщувало біди, але вона вже нависла над нашою країною. Хіба що візити армійських начальників високого рангу змушували замислюватися вже вкотре над словами березневого перебіжчика: «Літо буде спекотним». А поки що нас цікавило все, що робиться на німецькому боці. Повідомлення спостерігачів про інтенсивне пересування за лінією кордону німецьких військ викликало неприємне відчуття тривоги. Тим паче, це пересування не було схоже на тренування чи маневри. Воно було не короткочасне. Безперервно в напрямку кордону прибували щоразу нові війська і техніка.

Ніколи не було, щоби так часто на кордоні траплялися факти затримання нашими прикордонниками німецьких військовослужбовців. Вони, у свою чергу, давали однакові пояснення, мовляв, це непорозуміння, випадок, дезорієнтація на місцевості. Це давало підстави думати, що на нас попереду чекає щось дуже небезпечне. Ми дедалі більше починали розуміти одне: німець щось дуже серйозне готує проти нас.

Під час весняної перевірки з вогневої підготовки (я відповідав за цю ділянку роботи) моя застава відстріляла на «відмінно», я був заохочений відпусткою з виїздом на Батьківщину і вже готувався в рідні краї, але відомі всім події початку війни не дали цьому здійснитися.

Уранці 12 червня ми зустріли на заставі багато офіцерів командного складу Червоної Армії. Разом зі мною вони вели приховане спостереження протягом доби – і вдень, і вночі – за протилежним боком кордону. Пересування німецьких військ, як і раніше, тривало.

А ніч 18 червня не забудеться ніколи, бо на нас чекали перші, так би мовити, квіточки. Прикордонники Муравйов і Кононов, які несли службу з охорони кордону, вступили в бій з переважаючою групою порушників, що несподівано просочилася на нашу територію. Незабаром нашим хлопцям на допомогу поспішила група старшого лейтенанта Колоса. Прорив ліквідували. Під час тієї короткої бойової сутички чотири порушники були знищені, двох затримали. Вони й дали на попередньому допиті цікаві свідчення. Але про те, що в ніч на неділю 22 червня почнеться найкровопролитніша за всі часи існування людства війна, яку потім назвуть Великою Вітчизняною, ми поки що не знали.

Дані про напад з боку Німеччини підтверджувалися і на інших ділянках кордону. Але, на жаль, самовпевнений Йосип Сталін до останнього сліпо керувався договором про ненапад. Усіх, хто продовжував подавати правдиві дані, називали провокаторами. Скільки співвітчизників дарма загинуло через це! Мені цього нагадувати не треба. Я зараз засуджую всіх, хто продовжує

сліпо вірити в сталінізм. Скільки ж горя принесли народові той режим і його вождь! Пам'ятаймо!..

На попередньому допиті, ті два диверсанти, що уціліли, вже давали свідчення: через три дні, у ніч на неділю 22 червня, вони повинні були підірвати мости в районі Замброво на дорозі, що йшла в напрямку міста Білостока. Їхні свідчення підтверджувалися й тим, що на місці нічного бою було знайдено вибухівку і запали з бікфордівими шнурами. А в тому першому бою, на превеликий жаль, загинув мій товариш Кононов. Прикордонника поховали з великими почестями. Місцеві жителі із села Жохи всю могилу засипали живими квітами.

Після цієї події якимось помітно посерйознішали бійці, службу несли пильніше, більш підтягнутими і згуртованими стали в поведінці. Над нашою заставою ніби нависла якась загроза, і всі відчували її наближення.

Суботній день перед війною нічим не відрізнявся від інших, якщо не враховувати попередження місцевого поляка, який, стоячи в житньому полі по той бік кордону, кричав:

– Панове жольнеже Росії! Ютро рано Герман пуйде на вас з войной. Буде война.

Для нас у той час це знову була провокація, і ми не звертали на неї належної уваги, але, як заведено, інформацію передавали вищому командуванню шифрованою за командою.

А поки що все було за розкладом дня. Увечері, як завжди, після бойового розрахунку чергові наряди вийшли на охорону кордону. А на завтра, на неділю, готувалися до довгоочікуваних спортивних змагань, що повинні були відбутися в нас на заставі за участю місцевої молоді.

О другій годині ночі 22 червня я зі своїм помічником Білоусовим вийшов перевірити організацію служби на лівому фланзі кордону протяжністю 5 км.

Ця ніч назавжди залишилася в моїй пам'яті. Стояла дивовижна тиша, яскраво горіли зірки. Лише перед самим ранком ми почули незрозумілий для нас гуркіт. У цей час нічні наряди вже поверталися на заставу. А поки ми добиралися до спостережної вежі, шум із того боку, за якихось сто метрів, став ще сильнішим. Я глянув на годинник – 3.30 ранку. Зв'язався із заставою: «У нас все спокійно, – доповів сержант Афонін, – а от у сусідів німці вночі переїзали дротяні загородження. Застава піднялася за командою «До зброї!».

Це була моя остання розмова із заставою, де в мирний час, як згодом з'ясувалося, мені судилося прослужити тільки два роки.

А незрозумілий нам гуркіт наростав дедалі більше. Несподівано на тому березі, дуже близько від нас, заревіли, загуркотіли сотні двигунів. Одночасно на заставу обрушився шквал артилерійського та мінометного вогню. Усе перемішалося в стовпах полум'я і чорного диму, здавалося, земля здригнулася від страшного гуркоту.

На шосе, відрізавши нам дорогу до застави, з'явилася з хрестами на баштах колона танків. Прямо над головами армада за армадою летіли ворожі літаки.

Раптом із колони вбік відділився танк і, на ходу стріляючи з кулемета, помчав до спостережної вежі, де перебували наші бійці Муравйов і Самойленко. За кілька хвилин один із них, мабуть, тяжко поранений, упав на землю. У цей час танк зачепив одну з опор, зваливши на землю вежу і, не зупиняючись, повернувся до своєї колони. Незабаром до нас, тяжко дихаючи, підповз зляканий Самойленко і доповів про загибель Муравйова.

Що ж робити далі? На озброєнні в нас дві гвинтівки, у мене – пістолет. А дорогою все йде та йде безперервним потоком ворожа техніка: танки, артилерія, бронемашини. Було страшно, відчувалося, що ми для них – живі мішені для жарту.

Треба прориватися до наших, вирішив я. Ми все ще вірили, що частини нашої Замбровської дивізії ось-ось виженуть німця з нашої землі. А ворожа бронетехніка безперервно сунулася, і здавалося, цьому ніколи не буде кінця.

Тільки під вечір, десь о сьомій годині, пройшов останній танк і настала тиша. Ми швидко, поки не розвіялася пилюка, перебігли дорогу й узліссям попрямували в бік села Жохи. Коли вже стемніло, зайшов до добре знайомого пана Тадеуша. Він і його сестри були страшенно здивовані моєю появою.

– Пане лейтенанте, ми щойно повернулися із застави, – розповів схвилований господар. – Під стволами німців усім селом закопували вбитих прикордонників. Працювали цілий день. Ваш начальник застави і політрук також убиті, і про вас німці запитували. Застава вся згоріла.

Швидко повечерявши, я разом із Самойленком та Білоусовим із настанням темряви вирушили до містечка Люботин, де був штаб прикордонної комендатури. Він розташовувався за 11 км від моєї застави. Ми й досі сподівалися, що, якщо не нас, так когось із наших повинні були б шукати. Ішли цілу ніч. Уранці раптом почули за спиною тріщання мотоцикла. Про всяк випадок залягли на узбіччі дороги, приготувалися до зустрічного бою. Із-за повороту виїхали троє фашистів. У люльці чітко вирізнявся силует закріпленого кулемета. Вони їхали, сміялися, про щось розмовляли, жартували – почували себе як удома на прогулянці.

– Зараз отримаєте за моїх товаришів! – прошепотів я скрізь зуби.

З відстані біля сорока метрів ми почали стріляти. А на влучність пострілів тоді мало хто міг змагатися з прикордонниками. Ціль була вражена. Водій та кулеметник, що сидів у люльці, відразу ж звалилися в кювет, а третій, що встиг вистрибнути з мотоцикла, намагався відстрілюватися. Черговим пострілом із гвинтівки Самойленко поклав і його. Ми зняли з убитого зброю, швидко відбігли від дороги і, не гаючи жодної хвилини, попрямували до Люботина.

Зрештою, дуже стомлені ми дісталися штабу. Нас живими вже ніхто не чекав. Нашій появі спочатку здивувалися, потім були щирі обійми товаришів. Вислухавши мій звіт про долю застави та її людей, комендант прикордонної ділянки капітан Луканський зробив мовчазну паузу і сказав: «Ваша застава, лейтенанте, була перешкодою на основному напрямку просування ворожих колон. Тому вони і знищили її одним ударом. А ось інші ще до ве-

чора вели кровопролитні бої. Уночі я відправив на всі застави зв'язкових із наказом про відступ...».

Усі, хто залишився в живих, відступали у складі комендатури до Могильова, вели активні бої з фашистським десантом. У Могильові із залишків прикордонних застав сформували окремий батальйон фронтового підпорядкування.

Полковник Сорокін Борис Іванович

Це було в 1943 році на ділянці Нерзаводського прикордонного загону. Улітку на одну із застав надійшов сигнал про прорив кордону в бік тилу нашої території. Наряд доповів начальникові застави про те, що на контрольній смугі виявлений слід двох коней. Ця територія сильно пересічена підвищеннями до 800 метрів, до того ж лісиста, особливо вздовж річок, та й кущі до 3–4 метрів у висоту. Порушники використали лісисту місцевість для прихованого руху на двох конях. Загін швидко підняли за бойовою тривоною на затримання порушників кордону. Задіяли три прикордонні застави, прикордонну комендатуру, резерв загону та шість літаків «ПО-2». Пошук продовжувався майже цілий тиждень. Виліт авіації здійснювався від сходу і до заходу сонця. Тоді був блокований великий район місцевості. В один із днів пошуку (здається, то був п'ятий день) за 30 км від кордону я виявив у заростях уздовж річки двох коней. Почав кружляти над цим місцем. Радіозв'язку літака з пошуковими групами і командним пунктом, як я зазначав раніше, в той час ще не було. Ми написали записку (донесення), в якому вказали місце, час виявлення порушників, та кинули її для розташованої поблизу пошукової групи, а самі полетіли на місце перебування порушників. Через чотири години були затримані всі порушники державного кордону. Їх було троє на конях.

У перших своїх свідченнях на допиті вони вказали, що не могли відірватися від переслідування радянських прикордонників тому, що їх блокувала авіація з повітря. Мій літак отримав три пробоїни з гвинтівки. Ось тоді ми разом зі штурманом були нагороджені медалями «За бойові заслуги». А в цих, як і в інших шпигунів та диверсантів, була одна єдина ціль – залізниця, яка йде з Далекого Сходу на захід. Їх дуже цікавило, скільки ж ешелонів ідуть зі сходу на захід і зворотно...

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.